

Lampl Zsuzsanna

NEMZETI IDENTITÁS TÖMBBEN ÉS SZÓRVÁNYBAN

Szlovákiában azok a települések számítanak szórványnak, amelyekben a magyar nemzetiségű lakosság részaránya nem éri el a tíz százalékot, viszont legalább 100 főre tehető. A 2001-es népszámlálás adatai arról tanúskodnak, hogy Szlovákiában csökkent a magyarok lélekszáma. Az is kiderült, hogy a csökkenés úgy a tömb, mint a szórványtelepüléseken bekövetkezett, ám a szórványtérségekben rohamosabban fogyott a magyar lakosság, mint a tömbtérségekben. A lélekszámcsökkenésnek több oka volt, ezek közül az asszimiláció, vagyis a nemzetváltás a legdominánsabb.

Ennek tudatában fogalmaztam meg azt a négy kérdést, amely a mai nap folyamán vitatott tematika szempontjából alapvető fontosságú:

1. milyen a szlovákiai magyarok nemzeti identitása,
2. különbözik-e a tömbben és a szórványban élők nemzeti identitása,
3. ha különbözik, vajon jobban „hajlamosít-e” az asszimilációra a szórvány nemzeti identitás, mint a tömb nemzeti identitás,
4. milyen stratégiák képzelhetők el a nemzetváltás megelőzésére a tömbben és a szórványban?

Előadásom során ezekre a kérdésekre próbálok rövid választ adni.

Milyen a szlovákiai magyarok nemzeti identitása?

A kilencvenes évek második felében végzett értékrend-kutatások a szlovákiai magyar felnőtt lakosság nemzeti értékrendjének három domináns értékrend-típusát fedték fel. Ezeket szilárd, megtagadó és visszaközöző értékrendeknek neveztük el.

A szilárd nemzeti értékrend hordozói, akik a vizsgált népesség 35 százalékát alkották, büszkéek arra, hogy magyarok. Fontosnak tartják, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen. Szerintük természetes dolog magyarnak len-

ni, hiszen magyar az anyanyelvük és a magyar kultúrán nőttek fel, ugyanakkor ez felelősséget is jelent: meg kell őrizni ezt a kultúrát, mert nélküle nem maradunk fenn.

A megtagadó nemzeti értékrend a vizsgált népesség 15 százalékára volt jellemző. Őket nem foglalkoztatja a nemzetiség kérdése, nem jelent számukra semmit. A nemzetiség, mint érték esetükben jellemzően nem identitásképző tényező.

A visszakozó nemzeti értékrendűek alapvető nemzeti „életérzése” abban nyilvánult meg, hogy hátrányos és veszélyes magyarnak lenni. Ez a vizsgált népesség 13 százalékára volt jellemző.

Összegezve az elmondottakat: a szlovákiai magyarok egyharmada tartotta fontosnak és megőrizni való, védendő értéknek a nemzetiségét. További – összesen csaknem – harminc százalékuk elutasította, vagy hátrányosnak tartotta, a vizsgált népesség fennmaradó körülbelül egyharmada pedig maradéktalanul egyik értékrend-típussal sem azonosult. Mivel hasonló vizsgálatra az utóbbi időben nem került sor, arra vonatkozó adatokkal, hogy változott-e, ha igen, milyen módon, s jelenleg milyen a szlovákiai magyarok nemzeti értékrend-struktúrája, nem tudok szolgálni. Szeretnék viszont utalni arra, hogy az ismertett értékrend-tipológia és megoszlása épp a két népszámlálás közötti időszakra jellemző, amikor bekövetkezett a bevezetőben jelzett lélekszámapadás.

Különbözik-e a tömbben és a szórványban élők nemzeti identitása?

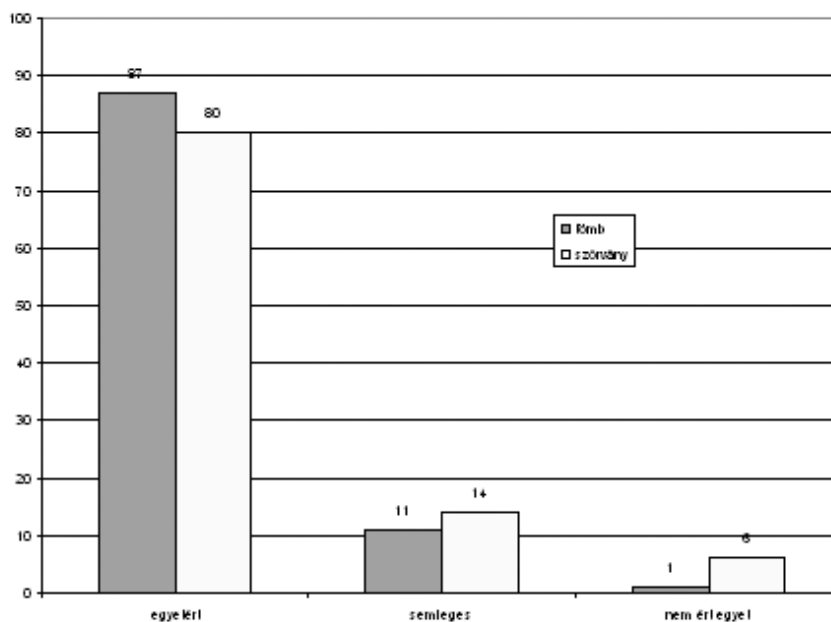
A feltárt nemzeti értékrendek hordozóit négy fő tényező szoros együtthatása jellemzi. Ezek a következők: a megkérdezett kora, iskolai végzettsége, úgynevezett általános értékrendje és az, hogy tömbben, illetve szórványban él-e. A felsoroltak közül az általános értékrend dominál, ez képezi a „magot”, amelyre a másik három tényező „tapad”. Önmagában a tömb– szórvány szempont tehát nem meghatározó, azaz egyik nemzeti értékrend-típus sem kapcsolódik kizárólagosan a tömbhöz vagy a szórványhoz. Egy érdekes összefüggést mégis sikerült felfedni: míg a tömbben élőket fokozottan jellemezte a szilárd és a visszakozó nemzeti értékrend, a szórványban élők között gyakrabban fordult elő a megtagadó nemzeti értékrend. Ez annyit jelent, hogy:

1. A tömbben élők között gyakoribb volt a magyar nemzetiséghez való pozitív (szilárd nemzeti értékrend), de a negatív viszonyulás is (visszakozó nemzeti értékrend), mint a szórványban élőkénél. Ez abban nyilvánult meg, hogy a tömbben többen tartották fontosnak, személyiségük építőkövének, létük egyik meghatározójának, de ugyanakkor veszélyesnek és hátrányosnak is a magyarságukat.
2. A szórványban viszont gyakoribb volt a magyar nemzetiség, sőt bizonyos értelemben a nemzetiség mint érték ignorálása (megtagadó nemzeti értékrend). Ez abban nyilvánult meg, hogy a megkérdezettek nem tulajdonítottak fontosságot a

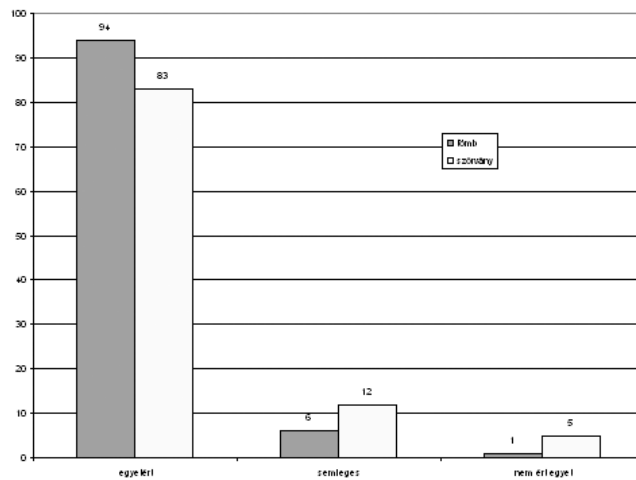
nemzetiségüknek és a nemzetiségnek, nem érdekelte őket, nem volt számukra szempont. A szórványban élők nagyobb mértékben adtak semleges és elutasító válaszokat a nemzetiséggel kapcsolatos valamennyi kérdésre, továbbá gyakrabban tagadták meg a válaszadást.

Ezt részben a 2003-ból származó újabb adatok is alátámasztják: A válaszadók többsége akár tömbben, akár szórványban él, büszke a magyarságára és ezt természetes dolognak tartja (1. és 2. ábra), de a tömbben élők gyakrabban érzik így, mint a szórványban élők. A második kérdésnél – egyetért-e azzal, hogy „magyarnak lenni természetes dolog, mert magyar az anyanyelvem és a magyar kultúrán nőttem fel” – növekszik a különbség a két csoport között, annak ellenére, hogy úgy a tömbben élők, mint a szórványban élők ezzel a kijelentéssel még inkább azonosulnak, mint az előzővel.

a) Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok

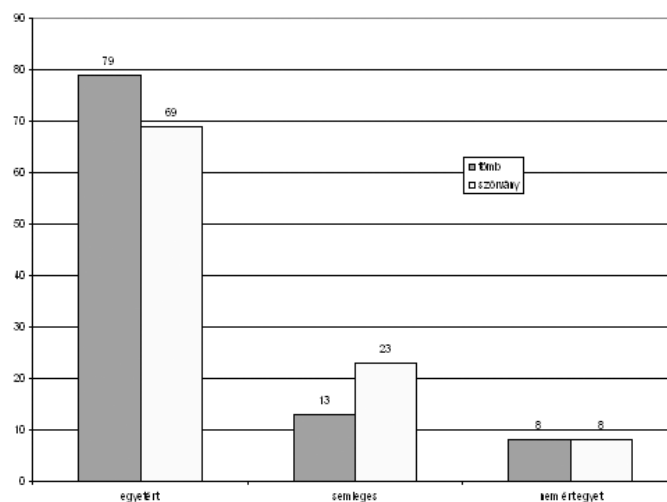

b) Magyarok lenni természetes dolog, mert magyar az anyanyelvem és a magyar kultúrán nőttem fel

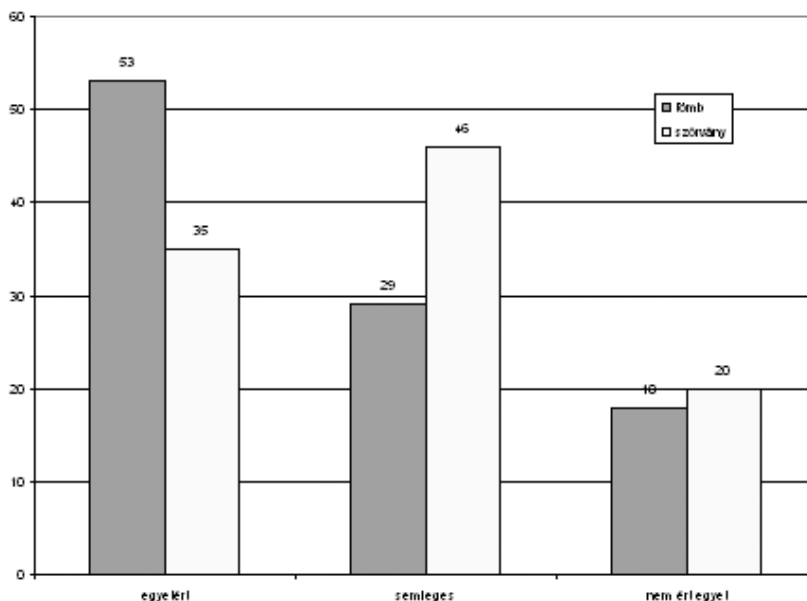
A kultúra és az anyanyelv megőrzésének fontosságával egyetértők aránya mindkét csoportban csökken, de a köztük levő különbség tovább fokozódik. Míg a felelősségvállalással minden ötödik tömbben élő semleges álláspontra helyezkedik vagy nem érteget, a szórványban élők közül ez minden harmadikra érvényes.

c) Magyarok lenni felelősség, mert fontos, hogy megőrizzük kultúránkat és nyelvünket

A „magyarnak lenni politikai kihívás...” még inkább megosztja a válaszadók mindkét csoportját, de ami számunkra most fontos, hogy ennél a kérdésnél először „fordul a kocka”: a szórványban élők közül már azok alkotnak többséget, akik nem azonosulnak vele. Míg a tömbben élők fele egyetért ezzel az állásponttal, a szórványmagyarok kétharmada semleges vagy elutasítja (4. ábra).

d) Magyarnak lenni politikai kihívás, mert fontos, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen

3. Mint említettem, a nemzeti értékrend leginkább az általános értékrenddel mutatott szoros összefüggést. Ebből a szempontból pedig elmondható, hogy a szórványban élők általános értékrend-típusai között gyakoribb a modernizált és a fogyasztói általános értékrend. Bár mindkettő más alapul, van egy közös vonásuk: a nemzetiségnek, mint általános életvezetési értéknek a háttérbe szorítása. Tehát erről a nyomról indulva is bebizonyosodott, hogy a szórványban élők és a tömbben élők nemzeti értékrendje közötti legnagyobb különbség abban rejlik, hogy míg az utóbbiak általános értékrendjében a nemzetnek is megkülönböztetett helye van (még ha ez nem is jelent mindig pozitív viszonyulást), a szórványban élőkénél a nemzetiség az általános értékek szintjén legfeljebb csak az utolsó helyek egyikét foglalja el.

Jobban hajlamosít a szórványidentitás az asszimilációra, mint a tömbidentitás?

Úgy gondolom, az elmondottakból kiderült, hogy nem létezik egyértelmű tömb-, illetve szórványidentitás. Asszimilációra hajlamosító nemzeti értékrend viszont van, mégpedig kettő: a megtagadó és a visszakozó. S mivel a megtagadó nemzeti értékrend jellemzőbb a szórványra, a visszakozó nemzeti értékrend viszont inkább uralja a tömb lakóit, a nemzetváltás valójában éppúgy fenyegeti a tömböt is, mint a szórványt. Mindkettő veszélyeztetett, csak mindkettő másképp veszélyeztetett.

Nemzetvédő és nemzeterősítő stratégiák

Kedvenc definícióm szerint a nemzeti identitás egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság. A nemzeti identitás tehát nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat.

A nemzeti identitást kialakító tényezők:

- a) az anya és az apa nemzeti identitása
- b) az anyanyelv
- c) az iskoláztatás nyelve
- d) a lakóhelyi környezet
- e) a kulturális közeg
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok

A kialakulhatnak tekinthető nemzeti identitást továbbterelő tényezők:

- a) a házastárs, partner nemzeti identitása
- b) a lakóhelyi környezet
- c) a kulturális közeg
- d) a gazdasági közeg
- e) a személyes ambíciók
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok
- g) a nemzeti perspektívák

A szórványban élőkre a megtagadó nemzeti értékrend a jellemzőbb, vagyis elutasítják a nemzetiséget, nincs meggyőződésből származó nemzetiségük, valójában nincs nemzeti identitásuk. Ezt nehéz elhinni, de magam is számtalanszor tapasztaltam különböző jeleit, főleg a fiatalabb, a többségi környezetbe „beilleszkedni akaró” interjúalanyoknál és szüleiknél, de középkorú, valamilyen szempontból frusztrált, leggyakrabban munkaerő-piaci gondokkal küszködő alanyoknál is. „Ma magyar,

holnap szlovák, holnapután belga... Mi a különbség?” – kérdezte nemrég az egyik. A tömbben élőknel gyakoribb, hogy van nemzeti identitásuk, magyarnak tartják – még – magukat, de ez a magyarságtudat kényelmetlen számukra, hátrányosnak, sőt veszélyesnek érzik, belülről szúrja a bőrüket. (Természetesen a szórványban élőknel is előfordul a visszakozó nemzeti értékrend, s a tömbben élők között is a megtagadó, csak kisebbségekben).

Az első esetben tehát a nemzeti identitás „újratermelése” a legfontosabb, a másik esetben pedig a negatív viszonyulás enyhítése, pozitívvá módosítása. Hogyan lehetséges ez a nemzeti identitást kialakító és továbbformáló tényezőkön keresztül? Nem áll módomban valamennyi felsorolt tényezővel foglalkozni, ezért csak a legfontosabbakat említem:

Az iskoláztatás nyelve

Interdiszciplináris kutatások bizonyítják az anyanyelvi oktatás fontosságát a nemzeti identitás kialakulása szempontjából. Az Elnök úr levelében feltett kérdés tehát – „Fontos-e az iskola és a templom?” – nem vesztett aktualitásából. Saját kutatásaimból is tudom, hogy az anyanyelvi oktatás, főleg az alapiskolai anyanyelvi oktatás sok esetben családon belüli átörökítő mechanizmusként működik, vagyis azok, akik magyar iskolákat végeztek, a gyerekeiket is gyakrabban íratják magyar iskolába. Azt pedig még a magyar iskolákat ellenzők is elismerik, hogy a gyermek csak magyar iskolában tanulja meg a magyar történelmet és kultúrát, ami pedig a nemzeti identitás kialakulásának egyik legfontosabb meghatározója. A templom is „belóg a képbe”, ugyanis a magukat vallásosnak tartók gyakrabban preferálják a nemzeti-konzervatív, illetve keresztény-konzervatív általános értékrendet, amely viszont szoros összefüggésben áll a szilárd nemzeti értékrenddel. Az alapiskolák megtartása és szinten tartása tehát elsődleges stratégiai cél kell, hogy maradjon, amennyiben a nemzeti identitás újratermelését, továbbvitelét kívánjuk.

Jól érezni magunkat – egészségügyi állapot, lakóhelyi és gazdasági közeg

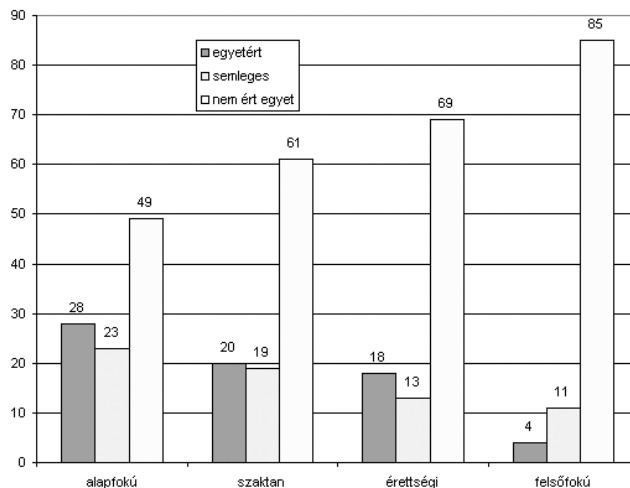
Mivel nincs idő részletesen kitérni mindegyikre, csak azt mondom, ami közös bennünk: jól kell, hogy érezzük magunkat emberként is, magyarként is. Nem véletlenül választottam ketté:

- emberként szükséges az alapvető egészségi állapot és biztonság megléte,
- magyarként a más magyarokhoz, magyarsághoz fűződő jó kapcsolatok, pozitív magyarkép táplálják a nemzeti identitást.

A kvalitatív kutatások is bizonyítják, hogy a nemzeti identitás és a vele való foglalkozás fontosságának tudatosítása az esetek többségében a jó társadalmi közérzet függvénye. Ahhoz, hogy emberként jól érezze magát a szlovákiai magyar, először egész-

ségesnek kell lennie. Már a múltkori találkozásunkkor is jeleztem, hogy e téren nagy problémák vannak. Úgy gondolom, nagyon erős egészségügyi propagandát kellene folytatni például a szlovákiai Rákellenes Ligával karöltve, amely tudomásom szerint nyitott az ilyen együttműködésre, hiszen magyar anyagai és munkatársai is vannak. Egyébként nem arról van szó, hogy a magyarok ne tudnák, mi a jó és a mi a káros az egészségükre (persze sokan nincsenek ezzel tisztában). Inkább a saját életvitelbe történő implementációkkal van baj. Az egyik felmérésben megkérdeztem, hogy milyen az egészséges táplálkozás. Az interjúalany felsorolta, hogy sok zöldség, gyümölcs, rostos anyagok, a zsíros hús ártalmas stb. Később kedvenc receptjét is megosztotta velem. Ez zöldséges tarja volt – jó kis vegyes hús sok főtt zöldséggel... Továbbá az ifjúsági szervezetek is többet foglalkozhatnának például a dohányzás, az alkohol és a kábítószer károsságával. A rossz egészségügyi állapotot minden bizonnyal a rossz gazdasági és szociális helyzet is okozza, de erre vonatkozó statisztikák vagy kutatási adatok nem állnak rendelkezésemre. Az viszont nyilvánvaló, hogy a gazdaságilag kedvező helyzetben levő járásokban ugyanúgy magas a rákos elhalálozások aránya, mint a leszakadt járásokban, s vannak marginalizált járások, ahol alacsonyabb az elhalálozás. Az okok tehát nem elsősorban gazdasági jellegűek. A kutatások továbbá azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarok többsége tömbtől és szórványtól függetlenül az ország többi lakosához hasonlóan leginkább alapvető gazdasági és szociális biztonságra vágyik. Ott, ahol ez nincs meg, például a magas munkanélküliséggel sújtott területeken, a nemzeti identitás azonnal háttérbe szorul, megszűnik fontos lenni vagy hátrányként élik meg, főleg az alacsonyabb iskolai végzettségűek [e]ábra].

e) Magyarok lenni hátrány, mert nehezen tudok érvényesülni – iskolai végzettség szerint

Ezzel kapcsolatban sokszor kerül szóba, hogy a szlovákiai magyarok képzettségi szintje még mindig alacsony és emelni kell. Úgy gondolom azonban, hogy azokban a magyarlakta járásokban, amelyek permanensen magas munkanélküliséggel küzdenek, ez csak részben segíthet. Sokkal inkább az a probléma, hogy ezekben a régiókban nincs megfelelő mennyiségű munkahely. Igaz, hogy a munkanélküliség jobban sújtja az alacsonyabb iskolai végzettségűeket, mint az érettségizetteket és a diplomásokat. Ennek viszont nem az az elsődleges oka, hogy annnyival több a magasabb képzettségi szintet igénylő állás, hanem az, hogy mivel ilyen munkahelyből sincs elég, az érettségizettek és a diplomások töltik be az alacsonyabb képzettséget megkívánó munkahelyeket is. Ahol van elég munkahely, ott tudnak dolgozni az alacsonyabb iskolai végzettségűek is, akik látszólag elhelyezhetetlenek voltak. Példaként szolgálnak azok a járások, ahonnan a Nokiába, Volkswagenbe stb. járnak dolgozni többségükben épp alacsonyabb iskolai végzettségű emberek. Ugyanez vonatkozik a felnőttképzésre is. A felnőttképzést manapság nem mindig építik valós igényekre, hanem feltevésekre. S ennek nem csupán az az oka, hogy a felnőttképzés kezd jól virágzó üzletgá fejlődni – ezt az is jelzi, hogy nem igazán az oktatási intézmények végzik a felnőttoktatást, hanem magáncégek, amelyek sokszor teljesen más tevékenységüket váltják fel vagy egészítik ki a felnőttoktatással –, hanem az is, hogy az igények gyakran rövid időn belül jelentkeznek, s az oktatás nem győz velük lépést tartani. Ennek aztán olyan következményei vannak, hogy az illető hat különböző oklevéllel rendelkezik, de valójában mégsem tud elhelyezkedni, mert nincs elég munkahely. Amikor viszont a térségben megjelennek a munkaadók, egyszeriben elhelyezkedik, nincs is szüksége a „certifikátumokra”. Ezzel persze nem azt akartam mondani, hogy fölösleges az egész életen át való tanulás. Szükséges és fontos, csak épp más gazdasági feltételek mellett. Olyan gazdasági feltételek mellett, amelyek motiválnak a tanulásra, továbbfejlődésre, s reális esélyeket nyújtanak a munkaerőpiacon. Ugyanakkor vannak olyan területek, amelyeken a magyarokra ráfér a továbbképzés. Például a szlovák nyelvtudás, az idegen nyelvtudás, bizonyos szakmák középszintű elsajátítása. S ez ugyanúgy szükséges a magas munkanélküliségű, mint az alacsony munkanélküliségű régiókban, sőt az utóbbiakban még inkább. Hiszen aki itt akar elhelyezkedni, még erősebb konkurenciával találja szemben magát, mint a magas munkanélküliségű járásokban.

Úgy gondolom, a felvázolt stratégiák, vagyis az anyanyelvi alapiskolai oktatás, az egészségügyi propaganda, a munkaerőpiacon általános érvényű és fontosságú tudás elsajátítása, a munkahelyteremtés – és a többi, amelyet majd a délután folyamán talán jobban ki fogok tudni bontani – egyértelműen a szlovákiai magyarok „*well being*”-jét szolgálják, s ezzel, sok egyéb hozzájáruláson kívül, nemzeti identitásuk újrafelfedezéséhez és újragondolásához is hozzájárulhatnak. Rövid előadásomban csak arra akartam rámutatni, hogy

1. mivel a nemzeti identitás alakulását sok tényező együttesen befolyásolja, **a stratégiáknak is komplexeknek kell lenniük;**

2. bár bizonyos identitási aspektusokat illetően nagyobb hangsúlyt kell fektetni a szórványtérsegekben, legalább annyira fontos, hogy az
- a) **általános érvényű stratégiák** mellett (anyanyelvi oktatás, kulturális identitás és összetartozás megerősítése)
 - b) **szükségletorientált stratégiákat** is folytassunk – például egészségügyi propaganda, agroturizmus fejlesztése stb. Ezen belül kellene tovább specifikálni a szórvány szükségleteit és igényeit, szem előtt tartva persze azt is, hogy amint különbség van tömb és tömb között, úgy az egyik szórvány sem azonos a másikkal.